

August von Haxthausen și satul devălmaș rusesc (*mir-ul*). Asemănări și deosebiri cu satul devălmaș românesc

Irina Stănculescu

Institutul de Sociologie „Dimitrie Gusti”

În 1843, Franz Ludwig Maria August freiherr von Haxthausen-Abbenburg, nobil din Westfalia, cercetător al vieții rurale, pornește într-o călătorie în Rusia la invitația țarului, pentru a studia situația țăranimii. În lucrarea publicată în urma acestei călătorii, Haxthausen descrie satul devălmaș rusesc (mir-ul) și în mod special familia, alcătuirea gospodăriei, sistemul de proprietate asupra pământului, cu părțile lui devălmașe și cele aparținând gospodăriilor. Observațiile sale au rămas o referință în domeniul cercetării vieții rurale, în special pentru ceea ce mai târziu se va numi sociologie rurală. Comparând aceste informații cu cele referitoare la satul devălmaș românesc, pot fi observate unele asemănări, dar și unele deosebiri între cele două tipuri de sate. Astfel, elemente asemănătoare se regăsesc în special în domeniul tehnicilor agricole. Alte elemente, cum ar fi cele legate de alcătuirea familiei sau de proprietate, deosebesc societatea rurală rusească, în care domină familia extinsă, de cea românească, în care domină familia alcătuită dintr-un singur cuplu căsătorit.

August von Haxthausen și timpul său

În anul 1828, unul dintre cunoscuții frați Grimm, Jacob, publică o culegere de obiceiuri juridice germane intitulată *Deutsche Rechtsalterthümer* (1828). Deși la acea dată sociologia ca știință de sine stătătoare nu își făcuse încă apariția, sub denumirea de *obiceiuri juridice* se ascunde o amplă și cuprinzătoare descriere a modului de viață al diferitelor populații germanice. Întreprinderi asemănătoare, de prezentare a obiceiurilor populare, pot fi semnalate și înainte de apariția culegerii lui Jacob Grimm, dar inițiativa acestuia este fără

îndoială cea dintâi realizată de manieră sistematică și continuă. Ecolul pe care îl va avea în întreaga Europă este mărturie a importanței sale, exemplul dat de savantul german fiind în scurt timp urmat și de alții. Astfel, pot fi menționate două culegeri de obiceiuri juridice de interes pentru cercetătorii vieții sociale din spațiul sud-estic european: prima, realizată de Baltasar Bogišić, privește populațiile sud-slave din imediata apropiere a regiunilor românești¹, iar a doua, realizată de Bogdan-Petriceicu Hașdeu (1878), se referă la populațiile românești².

Interesul manifestat de Jacob Grimm față de viața din trecut a germanilor se

înscrie într-un amplu program pe care acesta și-l propusese împreună cu fratele său, Wilhelm, și anume de „a reconstitui vechea Germanie, cu limba, religia și tradițiile sale mitice și eroice, cu legile și cutumele sale, de a arăta, în toate aceste elemente ale vieții naționale, legătura între trecut și prezent (...)” (Bossert, 1928, 833). Intențiile fraților Grimm vin în întâmpinarea unui sentiment larg răspândit în lumea germană din acea vreme. Pe fondul eliberării de sub dominația franceză și a victoriei, în 1813, asupra lui Napoleon, romantismul german cunoaște un nou avânt (Bandet, 1997, 146). Sentimentul național german ce începuse să prindă contur încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, odată cu primii autori romantici, reiese la suprafață cu o ardoare crescândă³.

Printre personalitățile germane care au aderat la idealurile romantice se număra și juristul August von Haxthausen⁴. Urmaș al unei vechi familii nobiliare din Westfalia, Haxthausen participă activ la evenimentele ce au marcat spiritul generației sale. În 1813, abia înscris la universitatea din Göttingen, își întrerupe temporar studiile de Drept pentru a lua parte la campania militară dusă împotriva lui Napoleon. Înfocat adept al principiilor romantice, ca și frații și surorile sale (Starr, 1968, 464), Haxthausen cunoaște și întreține relații de prietenie cu literați de marcă din cadrul acestui curent, printre care se numărau Clément Brentano și Jacob Grimm.

Pasionat inițial de folclor, Haxthausen își îndreaptă treptat atenția către studiul istoriei și al problematicii sociale, iar gestionarea și administrarea domeniului familial din Paderborn îi vor trezi interesul pentru agricultură. În 1829 publică un studiu istoric cu privire la forma tradițională de organizare agrară din regiunea Paderborn⁵, în care pledează cauza vechilor „constituții agrare”. Venind în întâmpinarea convingerilor lor politice, studiul este remarcat

de adepții Partidului Conservator din Prusia, în frunte cu viitorul rege Frederick Wilhelm al IV-lea⁶. Susținut de acesta, Haxthausen este angajat în cadrul Ministerului de Justiție, unde vreme de zece ani redactează studii și strânge materiale referitoare la istoria, folclorul, formele de organizare comunitară, gospodăriile țărănești și tipurile de proprietate existente în diferitele provincii prusace – informații ce urmau să stea la baza formulării unor propuneri legislative concrete. El se arată în mod deosebit interesat de ceea ce considera ca fiind rămășițe ale formelor arhaice de organizare a populațiilor slave, stabilite cu secole în urmă pe teritoriile provinciilor din sudul și estul Prusiei (Dennison și Carus, 2003, 563-566).

Remarcând felul în care modalitățile de funcționare și organizare comunitară sunt rezultatul unei evoluții istorice proprii, unice, Haxthausen susține necesitatea respectării particularităților locale în formularea cadrului legislativ, opunându-se astfel „uniformizării” prin măsuri centralizatoare impuse de sus în jos. În sprijinul convingerilor sale aduce exemplul comunităților sătești arhaice (*Gemeinde* slavo-germane, *Gminobladstvo* poloneze, *Obscina* rusești), dovezi ale existenței și funcționării unui sistem legislativ organic (Starr, 1968, 467-468). Aceste convingeri vor constitui de altfel și principalul motiv pentru care rezultatele cercetărilor sale, precum și propunerile legislative ce le însoțeau au fost întâmpinate cu ostilitate de birocrății prusaci, în special de oficialitățile locale, care își simțeau pozițiile subminate, dar și de diferiți miniștri. Susținut de prințul moștenitor, Haxthausen își continuă pentru o vreme cercetările, însă avansarea studiilor sale și, implicit, răspândirea lor nu au făcut decât să intensifice criticile. Presiunile făcute din mai multe părți asupra Ministerului de Justiție, în slujba căruia se afla, au pus în cele din urmă, în 1842,

capăt finanțării care îi erau alocate. Aspru criticat în epocă, Haxthausen a fost un vizionar, valoarea cercetărilor sale fiind ulterior recunoscută. Considerând scrierile anterioare consacrate comunităților sătești ca fiind eronate, el s-a aplecat în exclusivitate asupra realității întâlnite pe teren, de aici decurgând și continua sa actualitate pentru cercetătorii vieții sociale.

Haxthausen și Rusia

Dată fiind ostilitatea întâmpinată în Prusia, Haxthausen se vede nevoit să caute alte surse de finanțare pentru a-și continua studiile. Ca mulți alții dinaintea sau din timpul său, el își îndreaptă atenția către Rusia (Starr, 1968, 468). Oportunitatea unui studiu i se ivește la scurtă vreme, printr-un concurs de împrejurări favorabile.

În 1842, guvernul rus adoptă o măsură de împrumut a servilor. Sesizând momentul, Haxthausen se grăbește să publice un articol în care susține această inițiativă (Starr, 1968, 467-468). Situația servilor se număra de multă vreme printre preocupările de seamă ale țarului Nicolae I⁷, care, mergând în continuarea politicii duse de bunica sa, Ecaterina a II-a, dorea abolirea servajului. Deși autoritar și temut de supușii săi, el nu va reuși însă să își ducă dorința până la capăt, lovindu-se de rezistența nobilimii locale ce își vedea subminate drepturile. Totuși, va impune o serie de schimbări ce vor ameliora situația țăranilor aserviți. Printre colaboratorii săi de încredere în acest domeniu se număra și nimeni altul decât contele Pavel D. Kisseleff⁸, cel care cu câțiva ani mai devreme se remarcase în fruntea trupelor de ocupație din Principatele Române și care în 1837 fusese numit în fruntea proaspăt înființatului Minister al Domeniilor Statului⁹.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, imaginea Rusiei în răsăritul Europei nu era una dintre cele mai bune. Ignoranța față de această parte a Europei, precum și publicarea lucrării marchizului Astolph de Custine (1843) conturaseră un curent defavorabil în rândul opiniei publice occidentale față de Rusia. De aici și dorința autorităților ruse de a îmbunătăți această imagine și de a face cunoscute lumii particularitățile și valorile locale. Haxthausen, remarcat deja prin lucrările sale ca un specialist al comunităților sătești arhaice, este considerat candidatul ideal pentru îndeplinirea acestei sarcini, cu atât mai mult cu cât dovedea o atitudine pozitivă față de Rusia. Prin intermediul prietenului său, contele Meyendorff, ambasadorul rus la Berlin, Haxthausen primește în cele din urmă o invitație din partea ministrului rus al domeniilor statului, contele P.D. Kisseleff¹⁰, de a realiza o călătorie de documentare în imperiul rus (Starr, 1968, 469).

Înarmat cu scrisori de recomandare oferite de însuși țarul Nicolae și cu un număr impresionant de documente de arhivă, Haxthausen își începe călătoria prin Rusia în martie 1843, cu scopul de a studia starea țăranimii. Timp de șase luni, urmând un traseu dinainte stabilit de autoritățile ruse, străbate partea europeană a Rusiei, Caucazul și Crimeea, fără însă a reuși să acopere decât un spațiu relativ redus din imensitatea imperiului de la răsărit. Trecând prin orașe și sate, stă de vorbă cu localnici (oficiali locali, preoți, boieri și țărani) prin intermediul unui interpret pus la dispoziția sa, el însuși nestăpânind limba rusă. Printre cei care îl însoțesc în această expediție științifică se numără și un reprezentant al puterii, prin intermediul căruia autoritățile erau ținute la curent de cele petrecute. Toate aceste neajunsuri vor stârni ulterior numeroase reproșuri din partea adversarilor teoriilor lui Haxthausen, care

îl vor acuza de a fi fost instrumentalizat. Experiența dobândită anterior i-a permis însă savantului german ca, în ciuda acestor condiții, să realizeze unele observații și interpretări pertinente cu privire la societatea rusească, motiv pentru care a și rămas o referință în literatura de specialitate. Ultimele șapte luni din sejurul său în Rusia Haxthausen și le petrece la Moscova, unde frecventează diferite saloane, făcând cunoștință cu o serie de reprezentanți ai nobilimii, printre care și tineri intelectuali slavofili (Starr, 1968, 469-470; Dennison și Carus, 2003, 567-568).

Studiul rezultat în urma acestei călătorii se intitulează *Studien über die inneren Zustände des Volkslebens und insbesondere bis ländlichen Einrichtungen Russlands* (*Studii asupra stării interioare, viața poporului și în special asupra instituțiilor agricole din Rusia*), tradus în franceză cu titlul *Études sur la situation intérieure, la vie nationale et les institutions rurales de la Russie*¹¹. Cele două limbi în care a fost publicat, germana și franceza, urmau să îi faciliteze circulația atât în Europa, cât și în rândul elitei intelectuale din Rusia.

Conștient de lipsuri, Haxthausen nu are pretenția de a fi realizat un studiu complet și desăvârșit, felicitându-se totuși de a fi deschis o cale spre un subiect neînțeles și insuficient cunoscut până atunci. El este convins că „a observat această țară fără prejudecăți și cu această dragoste pe care douăzeci de ani de călătorii și de studii i-au insuflat-o pentru tot ceea ce este primitiv, natural și sincer în viața popoarelor”. Lucrarea sa își va atinge scopul, consideră autorul, dacă va da într-o oarecare măsură un impuls nou progresului social (Haxthausen, 1847, vol. I, VII-VIII). În acest sens el o concepe ca pe o fază preliminară procesului de eliberare a servilor, convins fiind că doar luând cunoștință de realitatea socială a țării lor guvernanzii ruși vor fi capabili să

adopte măsurile legislative în armonie cu evoluția societății (Starr, 1968, 469). Așteptările autorului au fost ulterior confirmate, descrierile, explicațiile și recomandările sale având un impact deosebit asupra gândirii sociale și politice din Rusia, unde discuțiile legate de problemele pe care le-a ridicat au culminat cu abolirea servajului în 1861 și nu au încetat decât după revoluția din 1917.

Toate intențiile anterioare ale unora dintre reprezentanții claselor superioare rusești, politicieni ori oameni de știință, de a cunoaște modul de organizare și funcționare a societății tradiționale rusești se soldaseră cu un eșec: „Obișnuiți cu limbi și obiceiuri străine, clasele superioare comparau ceea ce vedeau în Rusia cu ceea ce știau despre legile și administrația din străinătate, căutând în ele modele”, remarcă Haxthausen (1847, vol. I, VII). Tinerii nobili beneficiaseră de o educație dată de preceptorii francezi (călugări iezuiți sau nobili fugiți în urma Revoluției Franceze), de lungi sejururi în diferite țări europene, în special Franța, unii participând chiar la războaiele napoleoniene. Deși cultivați, „ei au sfârșit prin a cunoaște tot, cu excepția esențialului: realitățile vieții rusești, necesitățile istorice ce modelaseră structura socială și politică a Imperiului” (Grunwald, 1946, 52). În aceste condiții, incitați sub influența curentului romantic să pornească în căutarea elementelor definitorii ale caracterului național, tinerii ruși se găseau în incapacitatea de a o face: „Clasele instruite, obișnuite să privească obiceiurile țării numai prin prisma civilizației străine, au confundat instituțiile naționale cu cele străine corespunzătoare; până și limbajul folosit de aceste clase în desemnarea unor asemenea instituții s-a impregnat de noțiuni străine, rezultatul fiind că în domeniul vieții și al afacerilor, precum și în cel al științelor, se resimte adeseori lipsa unor termeni

care să explice raporturile naționale. Aceasta este una dintre cele mai dificile probleme ale științei ruse, de a reda termenilor care desemnează instituțiile naționale semnificația lor primitivă și naturală, eliminând toate interpretările ce derivă din noțiuni străine” (Haxthausen, 1853, vol. III, 129). Subliniind această stare de fapt încă din introducerea primului volum al studiului său, Haxthausen adaugă faptul că, în străinătate, realitatea socială din Rusia era tot atât de puțin cunoscută și înțeleasă (Haxthausen, 1847, vol. I, VII). Din această privință el este cel dintâi care face cunoscut Europei *mir-ul*, aducându-l în prim-planul gândirii sociale, fapt ce va alimenta lungă vreme disputele între adepții diferitelor ideologii politice, fiecare găsiind în principiile de funcționare a acestuia argumente pro sau contra¹².

Lucrarea *Études sur la situation intérieure...* este în cea mai mare parte redactată sub forma unui jurnal de călătorie, în care faptele observate sunt consemnate în ordine cronologică. Descrierile sunt pe alocuri întrerupte de afirmații de ordin general, în mai multe rânduri reluate, reformulate și îmbogățite. Din aceste considerente, stilul lucrării pare greoi și dificil de urmărit, după cum remarcă cu exagerată disperare Alexis de Tocqueville, grăbindu-se însă să sublinieze incontestabila valoare a informațiilor furnizate: „Nu s-ar putea găsi nimic mai obositor, după părerea mea, decât studiul acestei lucrări; dar nimic în lume nu poate fi mai instructiv. Autorul, care mi se pare un spirit destul de mediocru, este un martor sincer, care a avut bunul-simț de a observa unicul lucru interesant și măreț în Rusia și, de altfel, singurul pe care nimeni nu îl vede: poporul. Am găsit în ea o mare cantitate de fapte despre care nu știam nimic și care mi s-au părut că pun bine în lumină această parte atât de puțin cunoscută a Europei noastre,

dacă mai poate fi vorba de Europa”¹³. Un stil cu totul diferit, adaptat noilor exigențe ale științelor sociale, va avea Anatole Leroy-Beaulieu (1881) care, vizitând Rusia la jumătate de secol după Haxthausen, va relua temele abordate de acesta, sistematizându-le și integrându-le într-un cadru teoretic¹⁴.

Asemănări și deosebiri între *mir-ul rusesc* și satul devălmaș românesc

Parcurgând cele trei tomuri ale voluminosului său studiu, nu ne-am putut împiedica de a face unele comparații între situația descrisă de Haxthausen pentru *mir-ul rusesc* și cea existentă în vechile sate devălmașe românești. În cele ce urmează vom încerca să punem în evidență o serie de asemănări, dar și deosebiri, dintre cele mai marcante, existente între aceste două forme de organizare comunitară. Intenția noastră este ca în felul acesta să aducem o contribuție atât la prezentarea unor aspecte ale satului rusesc, așa după cum reies din descrierea făcută de Haxthausen, cât și la o mai bună cunoaștere a satului devălmaș românesc, precizând locul acestuia în lumea slavă înconjurătoare.

Structura societății rusești

Haxthausen își începe studiul referitor la Rusia cu o serie de afirmații cu caracter general referitoare la populațiile slave. El face distincția între slavii din apusul Europei (polonezi și locuitori ai Boemiei) care, supuși secole de-a rândul influenței ideilor și obiceiurilor germanice, au sfârșit prin a le asimila, modificându-și în consecință felul de a fi și instituțiile și restul slavilor, din sudul și răsăritul Europei (sârbi, bosniaci, bulgari și ruși) (Haxthausen,

1847, vol. I, V), ce nu s-au apropiat decât mai târziu de ideile și civilizația occidentală. Scăpați de sub jugul mongol, rușii încep să se apropie de Occident din secolul al XVI-lea, încercând să îl imite în domeniul culturii, al instituțiilor și al legilor abia din secolul al XVIII-lea. Civilizația străină nu a pătruns însă decât în rândul păturilor superioare ale societății, la nivelul păturilor inferioare păstrându-se în continuare vechile tradiții și obiceiuri, ceea ce a dus la formarea a două straturi de cultură (Haxthausen, 1853, vol. I, VI). Ideea este reluată și dezvoltată în volumul al III-lea: „Rușii au început de aproape o sută cincizeci de ani să adopte civilizația Occidentului, care a găsit un acces facil în păturile superioare ale națiunii și în instituțiile guvernamentale, dar care încă nu a pătruns nici în cea mai mică măsură în poporul însuși. Poziția Bisericii și tenacitatea caracterului național i-au opus până acum o rezistență de neînfrânt” (Haxthausen, 1853, 127).

Clivajul dintre cele două culturi este atât de mare, încât se ajunge rapid la o incapacitate de comunicare și de comprehensiune reciprocă între indivizii care le aparțin: „Clasele inteligente [*sic!*] sunt în Rusia separate de poporul propriu-zis printr-o prăpastie cu mult mai adâncă decât în restul Europei, unde pozițiile sociale se explică mai puțin prin diferențele intelectuale, cât prin felul de a trăi și porțiunile averii. În celelalte țări europene, poporul posedă de fapt aceeași cultură ca și clasele superioare, doar că această cultură este mai puțin profundă și mai puțin dezvoltată. Cu totul altfel stau lucrurile în Rusia. Clasele superioare au adoptat cultura europeană, în timp ce poporul a păstrat vechea cultură națională ce se găsește la un grad mult inferior și care formează un contrast izbitor cu cea europeană”¹⁵ (Haxthausen, 1853, vol. III, 5-6).

Situația descrisă este asemănătoare celei existente în secolul al XIX-lea în țările

române (Moldova și Țara Românească), precum și în numeroase provincii ale Imperiului Otoman. Păturile superioare ale populației, în special cele din centrele urbane, s-au dovedit a fi mai receptive față de influențele culturale venite din afară. Contactele frecvente cu elementele străine, precum și posibilitățile materiale superioare de care acestea dispuneau vor favoriza și întreține și aici existența a două culturi ce vor evolua în paralel. În regiunile românești, elementele culturii orientale, pătrunse sub influența prezenței otomane, sunt urmate de cele occidentale, care, deși pot fi remarcate de mai înainte, se impun în mod determinant în secolul al XIX-lea (Eliade, 1896). Succesiunea influențelor exterioare poate fi cu ușurință urmărită în rândul claselor avute, ale boierilor și negustorilor cu stare care, doritori de a fi în „ton” cu ceea ce se petrecea în Apus, le vor adopta cu repeziciune. Lucrurile sunt însă diferite în ceea ce îi privește pe țărani, care își vor continua viața ca și mai înainte, impasibili față de mode și curente. Aspectul cel mai evident al existenței celor două straturi de cultură, vizibil chiar și pentru un nespecialist, îl constituie îmbrăcămintea. În timp ce portul țărănesc continuă să urmeze o tradiție arhaică, ale cărei rădăcini trebuie căutate, după unii specialiști, în Antichitate, hainele boierilor și ale negustorilor sunt mai întâi croite după moda venită din Răsărit, de la Istanbul, iar mai apoi, după cea venită din Apus, în special de la Paris și Viena. Diferențele și contrastele sunt cu atât mai izbitoare în orașele unde amestecul de populații era mai mare. O frumoasă descriere a acestui fenomen ne-o oferă pictorul secui Nicolae Barabás, care, abia sosit la București în 1831, ajunge în scurtă vreme să realizeze portretul generalului Pavel Kisseleff, comandantul trupelor de ocupație rusească, și astfel să pătrundă în cercul restrâns al persoanelor din înalta societate. Schimbarea

era impulsivă, după cum remarcă Barabás, de prezența ofițerilor și generalilor ruși în saloanele bucureștene: „Această epocă era foarte curioasă la București, unde lumea voind a se lingeși pe lângă muscali a început să se lase de obiceiurile turcești, imitând și luând pe cele europene. Hainele turcești erau purtate de boierime și de slugile ei, arnăuți, pe când țărani și-au păstrat portul strămoșesc, tot așa ca și cea mai mare parte a femeilor, însă cocoanele din înalta aristocrație purtau mai toate rochie după moda franceză. Tinerimea, firește, își schimba mai ușor portul decât oamenii mai în vârstă cari, obișnuiți cu hainele turcești, se lăsau numai cu încetul de ele, luând în locul turbanului o șapcă asemănătoare șepcii ofițerilor ruși, în loc de nădragii largi turcești, pantaloni și în locul papucilor galbeni cizme negre” (Veress, 1928-1929, 379). Odată cu veșmintele se schimbă și interioarele caselor, mobilele europene luând locul celor orientale, îngreunând și mai tare adaptarea la nou. Tânărul pictor relatează cu amuzament: „Tot modei europene a căzut jertfă și barba frumoasă neagră a lui Cantacuzeno, cu care eram bine. Acest boier avea un cap de o rară frumusețe și mă durea sufletul, când a trebuit să-și rază barba, care nu se potrivea deloc cu costumul său francez. Aparținând și el înaltei aristocrații române, se cerea să imite moda europeană și deoarece casa sa era frecventată și de generali ruși, și-a aranjat-o cu mobile moderne, căci portul european nu prea se potrivea cu divanele turcești late, pe cari oamenii să așterneau fără papuci. Vizitându-l odată după această metamorfoză, de abea mi am putut reține râsul intrând în odaia lui, unde am văzut vreo zece boieri fumând din niște ciubucuri lungi, însă șezând fiecare turcește lângă câte un scaun pe jos, dar cu jobenul pe cap și cu aripile fracului tăvălite pe dușumelele odăii! Cantacuzeno însuși ședea

pe canapea, însă celorlalți boieri le venea mai bine să stea pe pământ cu picioarele încrucișate după moda veche și fiindcă pe atunci nici turbanul nu se lua de pe cap, uitaseră să-și ia jobenul. Această scenă era așa de ridicolă, încât ar fi meritat să o desenez” (Veress, 1928-1929, 380-381).

Comunitatea satească rusească (mir-ul) și spiritul de sociabilitate

Dorind să sublinieze unicitatea comunității satești slave, Haxthausen insistă asupra diferitelor sensuri cu care este investit cuvântul care o desemnează în limbajul popular (sensuri diferite de cele atribuite de „buna societate” rusă, care din necunoaștere o confundă cu germanul *gemeinde* sau cu francezul *commune*, cu care nu are totuși nimic în comun: „Sensul primitiv al acestui cuvânt indică ceva venerabil și sfânt; el semnifică în același timp obștea [*la commune*¹⁶] și universul și nu ar putea fi tradus într-o limbă străină decât prin cuvântul grecesc *Kosmos*” (Haxthausen, 1853, vol. III, 130). *Mir-ul* formează o unitate socială distinctă ce nu se reduce la totalitatea indivizilor care o alcătuiesc și căreia aceștia îi datorează supunere. În sprijinul acestei afirmații sunt aduse mai multe proverbe rusești ce pun în evidență caracterul de netăgăduit al *mir-ului*: „Nimeni pe lume nu poate renega *mir-ul*”, „Tot ceea ce a decis *mir-ul* trebuie dus la îndeplinire”, „Numai Dumnezeu poate judeca *mir-ul*”, „*Mir-ul* este ceva măreț” (Haxthausen, 1853, vol. III, 131) ș.a.

Obștea este după Haxthausen o extensie a familiei patriarhale, „o familie fictivă” (Haxthausen, 1847, vol. I, IV), ai cărei membri posedă bunuri în comun și sunt conduși de un șef (*starosta*) care exersează asupra lor o autoritate absolută, patriarhală: „Rusia aparține națiunii ruse subdivizate în obști, ca unei singure familii, sub autoritatea șefului sau tatălui, Țarul,

care dispune în mod legitim de tot și a cărui putere este absolută” (Haxthausen, 1847, vol. I, IX).

Din punct de vedere evolutiv, *mir*-ul nu este decât „o fază mai avansată” a familiei patriarhale rusești. Odată cu trecerea timpului și cu creșterea numărului de membri, unitatea gospodăriei comune devine imposibil de menținut, fiecare dintre fii, împreună cu soțiile și copiii lor, începând să formeze gospodării aparte: „Ei își ridicară case și dependințe, dar pe pământul comun [rămas proprietate devălmașă a familiei originare – n.n.] și rămânând în comunitate, supuși șefului familiei. Ei formară astfel comuna primitivă a satelor slave, adică comuna familială, al cărei șef era numit bătrânul (*starik*, *starsi*, *starsina*, *starosta*). Proprietatea pământului rămase comună [devălmașă – n.n.]; (...) Pământul era cultivat în comun și doar produsele sale erau împărțite, în părți egale, între grupuri”¹⁷ (Haxthausen, 1853, vol. III, 134).

Modelul familiei patriarhale este reprodus în Rusia la toate nivelele ierarhiei sociale, de la cel mai de jos și până la cel mai de sus, al statului. Țarul este considerat ca fiind tatăl tuturor rușilor, iar pământul Rusiei este personificarea mamei. Acest sentiment de familiaritate, de apartenență a tuturor rușilor la o mare familie, poate fi remarcat, afirmă Haxthausen, și în limba vorbită și mai ales în formulele de adresare întrebuițate de populație. Rusul „dă lui Dumnezeu, Țarului, preotului, bătrânului numele de tată, el numește biserica mamă și nu vorbește niciodată despre Rusia altfel decât despre sfânta mamă Rusia. Capitala imperiului este sfânta mamă Moscova, fluviul cel mai puternic este mama Volga. (...) El numește până și marele drum de la Moscova la Vladimir: *Nașa matușca Vladimirskaia!* Scumpa noastră mamă, marele drum de Vladimir! El dă animalelor domestice și, în mod

special, cailor nume de rude, cum ar fi măicuță, frățior etc.” (Haxthausen, 1853, vol. III, 150-151). „Rușii (...) se folosesc de același termen pentru a-l aborda pe tatăl lor adevărat, *starosta*, pe boier, pe țar și în fine pentru a se adresa lui însuși Dumnezeu; și anume *batiușca* (tată, tăicuță). De asemenea, ei numesc orice rus, fie că le este cunoscut, fie că nu, *brat* (frate)” (Haxthausen, 1853, vol. III, 140). Această concepție pare a fi persistat până în epoca modernă. Nu demult populația republicilor sovietice îl desemna pe Stalin prin apelativul afectuos „tătucul”.

Fără a insista prea mult asupra acestui aspect, Haxthausen consideră conștiința înrudirii tuturor rușilor ca fiind bazată pe înrudirea lor de sânge: „În Rusia, Țarul (...) reprezintă în același timp unitatea, șeful și tatăl poporului său; el nu are nici îndatorire, nici funcție, ci ocupă poziția unei rude, adică a tatălui, în care întreaga națiune recunoaște unitatea sa de sânge” (Haxthausen, 1853, vol. III, 163).

Natura *mir*-ului trebuie căutată în „caracterul fundamental al naționalității slave în general și al celei rusești în particular”, și anume: „Popoarele slave sunt în general foarte sociabile, dar poporul rus este cel mai sociabil dintre toate” (Haxthausen, 1853, vol. III, 132). Tema explicativă a *sociabilității caracteristice poporului rus* este reluată în repetate rânduri de-a lungul studiului (Haxthausen, 1847, vol. I, 130, vol. II, 10). Traiul în comun în cadrul grupului familial extins, iar la un nivel mai larg în cadrul comunității sătești devălmașe de tipul *mir*-ului, este, în viziunea lui Haxthausen, o consecință a acesteia¹⁸. *Mir*-ul este considerat ca fiind o formă de organizare socială caracteristică nu numai rușilor, ci populațiilor slave în general, dintre care mai sunt menționate cele din Serbia, Bosnia și Bulgaria (Haxthausen, 1853, vol. III, 134; 1847, vol. I, VI).

Studii ulterioare au confirmat afirmațiile savantului german, dar i-au pus în același timp în evidență și limitele. Astfel, s-a constatat că în secolul al XIX-lea familia patriarhală, precum și organizarea de tip devălmaș a satului predominau nu numai la populațiile slave din răsăritul și din sudul Europei, ci și la alte populații balcanice, cum ar fi albanezii, turcii și tătarii¹⁹ (Stahl, 2000b). Același lucru a fost pus în evidență și pentru partea occidentală a continentului european, însă pentru o epocă mai târzie (Laveleye, 1874; Stahl și Guidetti, 1979). Încercarea de explicație dată de Haxthausen reflectă epoca în care a fost realizat studiul. Invocarea *spiritului de sociabilitate* slav corespunde întru totul abordărilor de psihologie a popoarelor (*Völkerpsychologie*) ce încep să se răspândească în spațiul german din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În cazul românilor, obștea, fără a avea un caracter sacru, se bucura de un mare respect din partea membrilor săi, conștienți de faptul că, apărând interesul colectiv, aceasta protejează interesele fiecăruia în parte. Aceste aspecte sunt surprinse tot de proverbele populare: „Ca oare-ce să fie bine pentru obște, trebuie să privească la folosul obștii”, „Pă unul din obște de vei supăra, toată obștea ai supărat’o că mădular obștii să înțelege. Ferește-te d’o asemenea urmare”, „Acela ce la obște folosește și nooă în parte ne folosește, că fieș-care în parte din obște să socotesce. Pentru obște să te silesci”, „Cele dă obște nu cam supără pă nimeni, iar cele în parte pă toți dă obște”, „Cel ce pentru obște mult să sânguesce, pentru sineși muncesce, că și el parte din obște este”, „Din cele dă obște nici cel mai mic lucru să nă-l însușesci pentru al tău în parte interes”, „Dă obște trebuința cea mai mare dă mâncare să socotește și la obște privesce. D’aceea pentru îndestularea obștii mai mult să ne silim, că în obște și

noi înșine ne găsim” (Zanne, 1900, 80, proverbele nr. 1401-1403, 1405-1406 și 1408-1409).

Fără a intra în complicata problematică a caracterului „familiar” al satelor devălmașe românești, menționăm faptul că în cazul românilor conștiința rudeniei de sânge se regăsește în legendele eponime²⁰. Legând originea unui sat de existența unui întemeietor unic, strămoșul comun al locuitorilor, acestea au circulat în unele zone până târziu, în secolului XX²¹. Tema descinderii unui grup uman dintr-un strămoș comun se întâlnește la majoritatea populațiilor europene. În societățile tribale din sud-estul Europei, în Muntenegru și nordul Albaniei, legendele eponime culesse în secolul al XIX-lea relatează formarea triburilor (Stahl, 2000b, 42-51).

Și la români formulele de adresare pot integra termeni cu trimitere la rudenie (cum ar fi maică, taică, mătușă, tataie, soră, frate ș.a.), fără a avea însă amploarea semnalată de Haxthausen în cazul rușilor. De asemenea, există exemple de creații populare literare în care pământul, asemenea femeii, devine roditor dacă este însământat de un bărbat²².

Familia rusească

Încercând să explice forma de familie rusească, Haxthausen o pune în legătură cu caracterul patriarhal al societății rusești în general: „În timp ce celelalte state din Europa sunt, datorită originii și dezvoltării lor, state feudale, Rusia este un stat patriarhal. O serie întreagă de consecințe decurg din acest simplu adevăr (...). Familia este miniatura națiunii. În ea domnește o perfectă egalitate de drepturi. Atâta vreme cât este reunită, șeful său este tatăl familiei; odată ce acesta moare, primul născut dintre fii [devine șef și - n.n.] dispune de întreaga proprietate, atribuind, fără a se consulta cu nimeni, partea ce revine fiecărui

membru al familiei. Obștea este familia în mare: ea posedă pământul, fiecare individ neavând decât uzufructul părții sale, iar partea fiecăruia este egală [cu a celuilalt – n.n.]. Lotul tatălui nu revine prin moștenire fiilor săi, dar fiecare dintre aceștia poate să reclame o parte în virtutea dreptului său individual de membru al comunității, al cărei șef absolut sau tată fictiv este numit bătrânul (*starosta*)” (Haxthausen, 1847, vol. I, VIII-IX).

Caracterul patriarhal al familiei persistă și dincolo de dispariția fizică a tatălui biologic, situație în care locul acestuia este luat de un alt membru al familiei, numit de acum înainte „bătrânul”, chiar dacă nu are o vârstă înaintată: „Centrul unității familiale se afla în șeful său, tatăl (...); o egalitate absolută domnea printre ceilalți membri ai familiei (...). Dacă tatăl înceta să existe, fratele cel mai mare îi prelua locul (...), iar dacă printr-un accident oarecare, transmisia naturală a autorității paternale era întreruptă, de exemplu, ca urmare a demenței fratelui mai mare sau călugăririi sale, ceilalți membri ai familiei trebuiau să aleagă un șef sau părinte. Dacă alegerea lor cădea asupra celui mai tânăr, acesta era cu toate acestea numit bătrânul sau tatăl, iar toți i se supuneau fără rezerve. (...) Același principiu era în folosință în familiile princiare rusești. Marele Duce [*Grand Duc*] se numea mereu cel mare, chiar și atunci când era mai tânăr decât principii ce îi erau subordonați; atunci când printr-o întâmplare oarecare unul dintre frații mai mici devenea Mare Duce, frații săi mai mari îl numeau întotdeauna *bătrânul*”²³ (Haxthausen, 1853, vol. III, 133).

„În familiile slave organizate după acest sistem nici unul dintre membri nu avea o avere personală. Totul revenea proprietății comune, de care fiecare membru adult al familiei ar fi putut în mod liber să dispună, dacă nu ar fi fost supus autorității

absolute a tatălui natural sau ales. Oricine părăsea această proprietate comună și această unitate a familiei pentru a fonda o familie independentă (...) pierdea toate drepturile asupra proprietății comune și în consecință dreptul de moștenire” (Haxthausen, 1853, vol. III, 133-134). Într-o notă situată în subsolul acelorași pagini se precizează faptul că „printre țărani ruși tatăl poate, în virtutea practicilor tradiționale, să dispună fără rezerve de fiii săi până la vârsta de 30 de ani și uneori chiar și dincolo de aceasta. (...) Numai după ce fiul însuși are copii adulți, această dependență se diminuează în mod progresiv”.

Descrierile de mai sus permit o serie de comentarii referitoare la diferențele existente între familia tradițională rusească (și în general cea slavă) și familia tradițională românească. Diferențele pot fi în primul rând remarcate în ceea ce privește compoziția familiei. În varianta sa cea mai răspândită, familia românească era alcătuită dintr-un cuplu căsătorit, cel al părinților, împreună cu copiii săi necăsătoriți. Rând pe rând, copiii părăseau căminul părintesc, prin căsătorie. Fetele se instalau în gospodăria soțului, iar băieții își întemeiau fiecare propria lor gospodărie, unde își aduceau soția. Doar cel mai tânăr dintre frați, mezinul, rămânea în casa părintească, alături de părinți, pentru a-i sprijini la bătrânețe, aducându-și aici soția (Stahl, 2000b, vol. I, 101-142). Excepții există în situația cuplurilor fără băieți, în care una dintre fete rămânea alături de părinți, aducându-și soțul după căsătorie în casa părintească. Această formă de căsătorie poartă numele de *patriuxorilocală*, spre deosebire de cea *virilocală*, în care soția își urmează soțul în casa acestuia. Fata fără frați, rămasă în casa părinților, își însușește astfel rolul pe care în mod obișnuit îl îndeplinește cel mai mic dintre frați (Costaforu, 1945; Costaforu și Stahl, 1932; Stahl, 1978; Stahl și Petrescu,

2004 ; Stahl, 2000b, 121-125). În societatea românească nu se cunosc cazuri în care ansamblul fraților căsătoriți să continue să trăiască cu părinții. Singurele excepții au fost semnalate în regiunile frontierei grănicerești controlate în secolul al XIX-lea de statul austriac (așa-numita *Militärgrenze*), unde separarea grupurilor familiale după căsătoria copiilor a fost interzisă de autorități din motive strategice²⁴. Odată dispărute aceste forme de organizare a statului austriac, societatea rurală a revenit la vechile ei forme de viață.

Haxthausen descrie familia rusească ca și cum ar fi organizată în aceeași manieră pe întreg teritoriul Rusiei. Or, dacă principiul traiului în comun al părinților și fiilor căsătoriți era aproape generalizat în secolul al XIX-lea, formele de viață familială nu erau peste tot aceleași, caracterul mai arhaic sau mai evoluat al acestora diferințându-se între ele numeroasele regiuni rusești²⁵.

Modul de transmitere a funcției de conducere, precum și numele de *bătrân* dat șefului grupului par însă a fi fost larg răspândite în Rusia. Rolul de șef corespundea adesea cu acela de tată sau bunic, situație întâlnită și la alte popoare. Ceea ce este însă propriu populațiilor trăind în acest tip de grup familial este situația în care unul dintre frați ajunge să ocupe această poziție, fapt ce presupune traiul în comun al fraților chiar și după dispariția tatălui sau bunicului.

O altă diferență existentă între familia tradițională rusească și cea românească o constituie instituția *bătrânilor*. În limba română, cele două cuvinte comparabile cu *starâi* slav sunt: *bătrân* (de origine latină) și *moș* (de origine dacă). Ambele desemnează în limbajul curent, ca și varianta lor slavă, persoanele în vârstă. Un alt sens comun dat celor două cuvinte, de

această dată tipic românesc, este acela de parte din moșia unui sat.

Cuvântul slav *starosta* se regăsește în limba română sub diferite forme, cu un sens ușor diferit față de cel original (de persoană în vârstă, dar și de șef al unui grup familial, sat sau regiuni). Astfel, conducătorul unui grup de călugări sau călugărițe dintr-o mănăstire poartă numele de *stareț* sau *stareță*, iar meșteșugarii din trecut aveau în frunte un *staroste*.

În gospodăriile românești, capul acesteia este tatăl familiei. *Bătrânii* satului erau altădată cetățeni de seamă ai comunității, capi de familie respectați și cunoscuți ca fiind drepți, fără a fi însă întotdeauna și cei mai vârstnici. Ei se adunau cu diferite ocazii, în momentul în care trebuia adoptată o hotărâre importantă pentru întreaga comunitate. În trecutul românesc, *bătrânii* îndeplineau funcția de martori, de judecători ori de arbitri în soluționarea conflictelor. Întrunirile lor puteau avea loc la nivelul satului, al orașului sau al regiunii, ei fiind uneori chemați chiar de domnitor, pentru a-l sprijini în luarea unei hotărâri. Spre deosebire de situația existentă la ruși, *adunarea bătrânilor* la români nu își alegea un șef, ci funcționa prin adoptarea unei hotărâri colective.

Cuvântul *moși* nu dispune de aceste ultime sensuri ale cuvântului *bătrâni*, dar este în schimb legat de trecut și de existența lumii de dincolo. Prin *moși* sunt desemnați strămoșii familiei, ai neamului, cei trecuți în „lumea cealaltă”, cu care cei aflați încă în lumea viilor continuă să păstreze legătura. *Moșii* sunt totodată și protectorii de dincolo ai familiei și neamului²⁶.

Proprietatea asupra pământului și subunitatea familială numită tiaglo

Haxthausen reține trei caracteristici ale proprietății asupra pământului în satele devălmașe rusești: aceasta este colectivă, egalitară și temporară.

„Poporul este pătruns de sentimentul că întreg teritoriul Rusiei (...) aparține indivizibil întregii națiuni și, în consecință, fiecărui membru al tribului și că Țarul, în calitate sa de șef suprem al comunității, are dreptul să repartizeze pământurile între diferitele clase ale populației, în timp ce indivizii nu sunt în măsură să revendice decât uzufructul unei părți” (Haxthausen, 1853, vol. III, 149-150).

„Rusia (...) supune pământul său unei împărțiri continue, ea dă fiecăruia dintre fiii săi un drept egal de uzufruct asupra pământului, care nu este (...) proprietatea exclusivă a individului, ci proprietatea colectivă a poporului reprezentat de obște. Rusia dorește ca fiecare individ din popor să beneficieze de o bucată de pământ și ca această beneficiere sau drept de posesiune să fie perfect identic pentru toți membrii” (Haxthausen, 1847, vol. I, 129).

„Sentimentul de unitate al națiunii, al obștei și al familiei constituie baza vieții naționale ruse. Toate particularitățile poporului se topesc în această unitate, la fel ca toate proprietățile, îndeosebi cele asupra pământului. Nimeni în Rusia nu deține o proprietate veritabilă, cu excepția națiunii și a reprezentantului ei, Țarul. Restul, proprietatea obștilor, familiilor etc., nu este decât o proprietate temporar concesionată ce nu se sprijină pe principiul stabilității. În toate epocile și în toate relațiile de viață, se poate vedea cum comuniunea de bunuri este principiul fundamental al societății rusești, în timp ce la alte popoare (...) acest principiu nu se aplică decât în relațiile familiale și de căsătorie” (Haxthausen, 1853, vol. III, 157).

În *mir*-ul rusc, împărțirea pământului se bazează pe principiul conform căruia întreaga populație masculină a satului alcătuiește o unitate colectivă. La fel, totalitatea terenurilor, fie că este vorba de terenuri cultivabile, pajiști, pășuni,

păduri, lacuri sau heleșteie, formează o unitate funciară ce aparține nu fiecărui membru în parte, ci unității colective a țăranilor care alcătuiesc obștea. „Fiecare individ de parte bărbătească [ajuns la vârsta maturității – n.n.] are dreptul să reclame uzufructul unei parcele de pământ egală cu cea a celorlalți membri din care este alcătuită obștea. Pădurile, pășunile, dreptul de vânătoare și de pescuit neputând fi supuse împărțirii, rămân devălmășe și la dispoziția tuturor. În schimb, țarina sau terenul arabil și pășunile sunt efectiv împărțite. Ce mijloace utilizează așadar obștea pentru a împărți în mod drept terenurile arabile, atât de diferite ca valoare, după cum sunt mai mult sau mai puțin fertile, mai apropiate sau mai depărtate de sat?” – se întreabă în final Haxthausen (1847, vol. I, 112).

Grupul domestic al unei gospodării rusești constituie o unitate socială bazată pe solidaritatea membrilor săi care lucrează împreună, au un buget comun, trăiesc laolaltă în aceeași gospodărie și formează o singură comunitate spirituală (Stahl, 1991). Între aceștia (de fapt, între membrii de sex masculin ajunși la maturitate) există o egalitate în drepturi asupra proprietății. Dorind să-și adune impozitele cât mai eficient, mai corect și mai ușor, statul nu ține însă seama de această unitate a familiei, luând mai degrabă în considerare diferențele existente în compoziția grupului domestic. În Rusia, acesta poate cuprinde perechi căsătorite aparținând mai multor generații, având un număr mai mare sau mai mic de fii adulți căsătoriți și de copii, posedând prin urmare o putere de muncă mai mare sau mai mică. Astfel, statul a ajuns să pună în practică un sistem de distribuire egalitară a pământurilor cultivabile în care se ține seama nu de gospodărie, ci de o unitate socială aparte, numită *tiaglo*: „Unitatea în funcție de care se împarte pământul este *tiaglo*-ul, cuvânt

imposibil de redat printr-un echivalent. Acesta nu este doar un cuplu conjugal, nici doar o familie; adeseori descrie o situație aflată între acestea două. De exemplu, un țăran, bătrânul său tată, fiul său deja de-o vârstă să lucreze, precum și alți copii nevârstnici, toate aceste persoane reunite nu formează decât un singur *tiaglo*, nu primesc decât un singur lot de pământ (...). Îndată ce fiul ajunge să se căsătorească, el va forma un al doilea *tiaglo* și, din acel moment, familia obține două părți de teren (...). De aici rezultă faptul potrivit căruia căsătoria este în mod constant necesară formării de *tiaglo*. A înmulți căsătoriile înseamnă a înmulți *tiaglo*-urile (...)²⁷ (Haxthausen, 1847, vol. I, 115-116). Obligațiile gospodăriei față de stat sau față de boierul căruia îi aparține satul (*obroc* sau *corvoadă*) cresc și ele proporțional cu numărul de *tiaglo* din gospodărie, dar acest lucru este compensat de sosirea de forțe noi în familie, în persoana nurerii și a viitorilor copii (Haxthausen, 1847, vol. I, 116). Acest sistem de repartitie a pământului încurajează așadar căsătoriile și întemeierea de familii numeroase.

Numărul de *tiaglo*-uri variază în timp, în raport direct cu numărul de căsătorii, fapt ce implică efectuarea periodică de recensăminte (numite în Rusia *revizii*), în vederea reactualizării datelor de pe teren. Haxthausen notează faptul că de la Petru I și până în momentul călătoriei sale în Rusia (deci în decurs de 130 de ani) au avut loc opt asemenea recensăminte. La fiecare nouă *revizie* pământul este redistribuit în funcție de numărul de *tiaglo*-uri înregistrate, ceea ce atrage după sine schimbarea loturilor de pământ cultivate de fiecare gospodărie în parte, de unde și ostilitatea populației față de asemenea măsuri, pe care le numește *ciornoii peredel* (împărțeață neagră, adică nedorită, funestă)²⁸ (Haxthausen, 1847, vol. I, 119). La fiecare nouă *revizie* este lăsat și un număr

de parcele libere, alcătuint așa-numita „rezervă obștească”, urmând a fi repartizate de-a lungul timpului, în cazul apariției de noi *tiaglo*-uri (Haxthausen, 1847, vol. I, 120).

La împărțirea în loturi a pământului sunt căutate terenurile drepte, care permit o mai ușoară distribuire egalitară, terenurile accidentate fiind de obicei lăsate ca rezervă.

În spațiul românesc, unitatea fiscală arhaică de strângere a impozitelor era satul (impozitul global astfel perceput purtând numele de *cislă*), iar în cazul particular al Vrancei, Vrancea întregă. În acest sistem, al *cislei*, obștea sătească era cea care repartiza suma ce revenea fiecărei gospodării în parte, ținând seama în principal de numărul de vite și de copii apti de muncă. În cazul Vrancei, „adunarea cea mare a Vrancei” repartiza partea ce revenea fiecărui sat (Stahl, 1998, vol. I, 134-135). Acest sistem fiscal arhaic a intrat adeseori în conflict cu organizarea modernă a statului, care a impus un impozit individual, pe cap de contribuabil. Astfel, au rezultat situații în care, deși impozitul era perceput de stat individual, de la fiecare contribuabil în parte, totalitatea contribuabililor dintr-un sat continuau să se întâlnească în obște, pentru a redistribui suma ce revenea fiecăruia (Stahl, 1998, vol. II, 68-71).

Dacă la români nu există o unitate socială de tipul *tiaglo*-ului rusesc, se întâlnește în schimb ideea conform căreia odată cu nunta ia naștere o nouă unitate socială. Felul în care acest eveniment era altădată sărbătorit în satele românești constituia un mod de înștiințare a întregii colectivități de apariția unei noi gospodării care își cere drepturile. Ceremonia nunții la români avea așadar o dublă semnificație: aceea de unire a doi oameni, dar și de apariție a unei noi gospodării, cu tot ceea ce presupunea aceasta, în materie de drepturi

asupra părților devălmașe și asupra pământului ce aparținea până atunci tatălui.

Principiul egalitar de împărțire a pământului între *tiaglo*-urile existente în comunitatea rusească se regăsește și în lumea satelor devălmașe românești, unde fiecare fecior avea dreptul să primească o parte din pământul tatălui egală cu cea a fraților săi. În timp ce respectarea drepturilor *tiaglo*-urilor în satul rusesc garanta menținerea pe termen lung a principiului egalitar de distribuire a terenurilor, împărțirea egală a pământului între frați în satul românesc a dus în timp la o inegalitate începând cu generația următoare. Cauza inegalității consta în numărul de copii pe care îi avea fiecare dintre frați: cu cât aceștia erau mai numeroși, cu atât părțile ce le reveneau erau mai mici (Stahl, 2000b, 145).

Împărțirea în loturi egale a pământului

Fiecare sat din Rusia are specialiștii săi în măsurarea pământului (în franceză, *arpenteurs*), notează Haxthausen. În procesul de măsurare sunt folosite bețe lungi, de dimensiuni diferite: „În guvernământul Iaroslav, de exemplu, se mai află încă în destule sate prăjini venerate ca unelte sacre de măsurare a terenului. Lungimea acestor bețe este în raport invers cu calitatea pământului, astfel încât bățul cel mai scurt corespunde celui mai bun pământ; altul, ceva mai lung, indică o calitate inferioară și așa mai departe până la cel mai lung, ce indică terenul cel mai prost. Toate loturile sunt în acest fel inegale ca suprafață, dar egale ca valoare” (Haxthausen, 1847, vol. I, 113).

„Măsurătorii obștii [*les arpenteurs*] încep prin a face un inventar general al întregii suprafețe a pământului. Odată încheiată această muncă, ei trec la estimarea comparativă a diferitelor părți ce îl alcătuiesc și la împărțirea acestora în părți egale. În

pământurile aparținând coroanei, cantitatea de loturi ce trebuiesc delimitate este determinată prin numărul de suflete, adică de țărani care alcătuiesc obștea; iar în pământurile ministerului agriculturii sau în cele ale particularilor, după numărul de *tiaglo*”. Numărul de parcele este așadar egal cu numărul de țărani sau de *tiaglo* dintr-o comunitate anume²⁹, la care se mai adaugă câteva părți de teren de rezervă, menite a acoperi viitoarea creștere a populației. Această „rezervă obștească” aparținea întregii comunități, adică tuturor membrilor acesteia. „Configurarea acestor loturi se face cât de regulat posibil; prin urmare, orice teren accidentat, tăiat de șanțuri, de pâraie sau de drumuri, într-un cuvânt, tot pământul ce nu se pretează acestei regularități dorite, este plasat în rezervă. Porțiunile neregulate de teren, unghiurile, curbele imposibil de regularizat se numesc *zapoloski*, adică resturi de benzi sau porțiuni. (...) O bucată de pământ rămasă liberă după moartea unui membru [al comunității – n.n.] revine colectivității, fiind inclusă în rezervă. Cu toate acestea, obștea se străduiește, pe cât posibil, să acorde dreptul ei de folosință fiului sau familiei celui dispărut, pentru ca munca depusă de tată pe acel teren să nu fie pierdută pentru urmași. Din acest motiv, familiile preferă să rămână unite și resping orice idee de împărțire sau de izolare”³⁰ (Haxthausen, 1847, vol. I, 120-121).

Odată încheiată delimitarea parcelelor, întreaga comunitate se aduna pentru a fi de față la distribuirea acestora prin tragere la sorți (Haxthausen, 1847, vol. I, 120).

La români nu a existat obiceiul împărțirii periodice a pământului. Într-o primă fază din evoluția satului devălmaș, țăraniii practicau o agricultură itinerantă pe teritoriul satului, fiecare fiind liber să are unde și cât avea nevoie. După obținerea recoltei și epuizarea parcelei cultivate, aceasta era abandonată, pornindu-se în

căutarea alteia ș.a.m.d. (Stahl, 1998, vol. I, 272-275). Din dorința de a împiedica izbucnirea unor conflicte, terenurile mai bune decât altele (datorită fertilității deosebite sau apropierii de sat) erau supuse controlului riguros al obștii și împărțite în mod „egalitar și cu caracter statornic” între cei îndreptățiți (indivizi, gospodării sau cete). Loturile astfel obținute, deși egale inițial, puteau ajunge să aibă dimensiuni diferite ulterior, fiind fie subîmpărțite prin moștenire sau vânzare, fie, dimpotrivă, cumulate (Stahl, 1998, vol. I, 278-282).

Prăjinile, ca unitate de măsură a pământului, sunt întâlnite și la români. Tăiate din lemn de alun, încrustate cu creștături ce marcau subunitățile (*palme*), ele erau încă păstrate, la începutul secolului al XIX-lea, în unele sate românești, unde continuau să fie folosite. Țăranii pricepuți în tehnici de măsurare a pământului purtau numele de *prăjinari*³¹ (Pamfile, 1913, capitoul „Măsurătoarea pământului”, 231; Giurescu, 1973, 39).

Tehnicile agricole

Cea mai frecventă tehnică agricolă utilizată în Rusia secolului al XIX-lea era tehnica focului. Această metodă de obținere a unui teren cultivabil, cel mai adesea prin incendierea unor suprafețe de pădure, era însă larg răspândită nu numai în Rusia, ci și în restul Europei. Slavii de răsărit o utilizau și în regiunile de stepă, unde în loc de arbori ardeau ierburile (Confino, 1969, capitolul „Les steppes et la culture temporaire”, 40-45).

Haxthausen descrie această tehnică în felul următor: „Pentru defrișare se distrugea odinioară prin ardere o mare cantitate de lemn; în zilele noastre, acest mijloc barbar și distructiv a fost strict interzis și nu mai poate fi utilizat decât în părțile de pădure în care urmele unei culturi mai vechi nu au fost încă șterse. Terenul defrișat prin

foc este într-atât de dispus a se reîmpăduri, încât câmpurile și pajiștile ce nu au fost cultivate timp de doi ani se acoperă cu tinere mlădițe ce nu întârzie să devină arbori” (Haxthausen, 1847, vol. I, 208). Tot el adaugă: „Felul de a doborî și de a arde arborii în vederea obținerii de câmpuri pare a fi fost împrumutat de la triburile finice, care nu folosesc de obicei decât trunchiul, abandonând ramurile și rădăcinile în pădure. Există două aspecte ale defrișării prin foc. Atunci când sunt doborâți arbori cu trunchiul înalt, se formează un strat gros de cenușă deosebit de fertilă. Timp de doi ani consecutivi [pe acest loc – n.n.] se seamănă grâu. Aceste spații arse, numite *podseki*, dau de obicei o recoltă magnifică (...). La sfârșitul acestei perioade, tinerele mlădițe ce reapar la suprafață sunt atât de numeroase și de puternice, încât nu se mai poate semăna grâu. Atunci sunt lăsate să crească timp de opt până la doisprezece ani, după care sunt din nou doborâte pentru a fi arse. Se formează un al doilea strat de cenușă, mai puțin gros decât după *podseki* și se seamănă în. Această a doua defrișare prin foc se numește *palviki*. După strângerea recoltei, aceste câmpuri sunt lăsate între opt și doisprezece ani a se reîmpăduri ca altădată și se reia apoi același procedeu” (Haxthausen, 1847, vol. I, 238).

Principiul folosirii terenului despădurit se regăsește și la români. Despădurirea unui teren prin incendiere (așa-numita tehnică a *arșiței* sau a *jarșiței*) sau prin alte procedee era realizată în vederea cultivării, dar și a creării de pajiști pentru animale. H.H. Stahl consemnează numele dat culturilor de cereale ce se succedau pe un loc despădurit prin foc (numit *runc*): *prosie*, *răsprosie* și *samulastră*. Faza finală, după părăsirea culturii, era aceea în care locul despădurit devenea pășune pentru animale. Apoi, când mlădițele se înmulțeau, terenul era părăsit, iar pădurea își

reintra în drepturi (Stahl, 1998, vol. I, 248-254, 272-278).

Această tehnică a dat naștere atât în regiunile rusești, cât și peste tot acolo unde a fost folosită, la un sistem de proprietate arhaic, în care terenul rămânea proprietatea gospodăriei sau grupului de persoane care l-a despădurit și defrișat, atâta vreme cât membrii acesteia îl cultivau³². Este așadar vorba de o proprietate temporară ce acompania o formă de agricultură itinerantă. Deosebirea dintre satul rusesc și cel românesc constă în faptul că populațiile slave au înaintat încontinuu spre nord și spre răsărit, agricultura itinerantă desfășurându-se pe un teren ce își schimbă în permanență configurația: „Încă și astăzi mai poate fi remarcat slabul atașament pe care rușii îl resimt față de țara pe care o locuiesc și față de pământul pe care îl cultivă temporar. Veritabila lor existență constă în a călători fără oprire și în toate direcțiile; ei au obiceiul de a călători cu un lung șir de căruțe și de cai, în lungi caravane, asemănătoare cu cele ale hoardelor nomade. Nu de pământul satului se simt ei legați, ci de familiile, de vecinii, de obștile lor, într-un cuvânt, de persoane. Ei iau cu ușurință decizia de a emigra cu tot bagajul și sunt mereu dispuși să pornească spre cele mai îndepărtate provincii pentru a fonda colonii, cu condiția ca întreaga obște să ia parte la emigrare și să rămână în societatea părinților și vecinilor lor. Singurul regret pe care îl resimt în asemenea situații este acela de a nu mai avea clopotul satului lor și mormintele strămoșilor” (Haxthausen, 1853, vol. III, 148-149).

La români, hotarele sătești nu se schimbau, cele mai vechi documente scrise considerându-le ca datând din vremuri imemorabile (înainte de întemeierea statelor feudale) (Stahl, 1998, vol. I, 94-105). Agricultura itinerantă românească se desfășura așadar pe teritoriul fiecărui sat în parte, fiind

vorba de populații ce nu se deplasau încontinuu spre noi regiuni.

În regiunile rusești existau și sate ce funcționau în sistemul celor trei tarlale. Haxthausen le semnalează în districtul Iaroslav (Stahl, 1998, vol. I, 129) și în apropiere de Kiev (Stahl, 1998, vol. II, 437), pe malul Nistrului. Despre acestea din urmă se menționează faptul că sunt înconjurate de garduri, având aproape întotdeauna trei porți ce duc spre cele trei tarlale³³. Tarlaua necultivată (lăsată să se „odihnească”) este deschisă, pentru a permite vitelor să pască, în timp ce tarlalele cultivate sunt închise cu garduri. Descrierea făcută este una tipică pentru satele ce trăiau în sistemul cunoscut mai ales sub numele german *Dreifelderwirtschaft*, răspândit în numeroase regiuni europene. La noi în țară, acest tip de sat (Stahl, 1998, vol. I, 270-272, 278-292) a fost descris și studiat temeinic în cursul studiului monografic al Drăgușului, sat din Țara Oltului.

Problema gardurilor pare să fi dat naștere în Rusia la situații conflictuale asemănătoare cu cele cunoscute la români, de exemplu, în Țara Vrancei (Stahl, 1998, vol. I, 281-282), unde gardul ridicat abuziv în jurul unui teren devălmaș aparținând întregii comunități era imediat dărâmat prin hotărârea acesteia. Haxthausen surprinde o astfel de scenă pe viu, în districtul Nicolsk: „Nu departe de un sat am văzut o mulțime de oameni ocupați cu dărâmarea unui gard. Mi s-a spus că îndeplineau un act de dreptate și de supunere în fața legii. Un țăran își permisese, contrar prescripțiilor comunității, să își înconjoare pășunea cu un gard. Somat să se prezinte pentru a da socoteală de această infracțiune, acesta preferase să se sustragă prin fugă de la pedeapsa severă ce îl aștepta. Văzând că acuzatul nu apare, comunitatea îl judecase în absență, hotărând dărâmarea gardului (...).” *„Mir*

pologhil”, așa a decis comunitatea, i se răspunde călătorului german (Haxthausen, 1847, vol. I, 224).

În ansamblul satelor de tipul *mir-ului* se face distincție între părțile folosite individual, pentru culturi, și cele folosite devălmaș, care includ ca mai peste tot în Europa pădurile, apele, pășunile, deși există și pășuni folosite de o singură gospodărie. În districtul Vologda, Haxthausen întâlnește o formă mai arhaică de proprietate în care pășunile sunt posedate în comun nu de un singur *mir*, ci de mai multe sate vecine (Haxthausen, 1847, vol. I, 208). Aceasta amintește de situația în care se găseau pădurile Țării Vrancei până la începutul secolului al XIX-lea (Stahl, 1998, vol. I, 158-165).

Munca în comun

Sincronizarea muncilor agricole între diferitele grupuri domestice aparținând aceleiași comunități îl impresionează pe Haxthausen, care notează: „O ordine perfectă ce amintește de disciplina militară conduce muncile câmpului. În aceeași zi, la aceeași oră, toți țăranii se duc la lucru, unii pentru a ara, alții pentru a grăpa, și revin toți împreună. Această regularitate nu este hotărâtă de *starosta* sau de bătrânii satului, fiind rezultatul acestui spirit de sociabilitate ce caracterizează poporul rus și al nevoii de ordine ce animă comunitatea” (Haxthausen, 1847, vol. I, 129-130). „Spiritul de sociabilitate”, invocat și cu această ocazie, oferă o explicație vagă. În satele organizate pe principiul celor trei tarlale, răspândite în trecut în întreaga Europă, lucrările agricole începeau și se terminau la anumite date hotărâte de întreaga comunitate. Toți membrii acesteia erau obligați să parcurgă în timp aceleași etape, activitatea unuia având consecințe asupra altuia. De exemplu, dacă într-o tarla se dădea drumul vitelor să pască la o dată anume, cel care nu își transporta recolta

la timp în gospodărie risca să o găsească mâncată de animale. Ordinea și ritmul muncii erau hotărâte de comunitate, dar ele nu erau întâmplătoare, ci țineau seama de exigențele vieții agricole (Stahl, 1998, vol. I, 278-282). Târziu, și numai în anumite societăți europene, după ce legile au fost schimbate, iar proprietățile individuale au devenit definitive, libertatea fiecăruia de a practica agricultura așa cum o dorea a devenit mai mare. Dar chiar și în aceste situații a trebuit să se țină seama de succesiunea anotimpurilor, de caracteristicile solului sau de cerințele plantelor. La aceasta se adaugă și faptul că în societățile trecutului fiecare fază a muncilor agricole era acompaniată de sărbători cu caracter religios, menite a proteja oamenii și culturile de pericole. Haxthausen nu dă mai multe amănunte cu privire la munca în comun a sătenilor, dar este totuși posibil ca ritmul colectiv de lucru să fi avut un caracter mai pregnant în regiunile vizitate de el decât în alte regiuni europene.

Concluzii

Studiul redactat de Haxthausen ni s-a părut interesant atât pentru descrierea pe care o face *mir-ului*, cât și pentru comparațiile ce pot fi făcute cu satele devălmașe din regiunile românești. Atenția noastră s-a concentrat în principal asupra problemelor legate de structura socială a satelor și de cultivarea pământului. Textul cuprinde însă și alte aspecte, deopotrivă de interesante, care amintesc situații întâlnite în spațiul românesc, cum ar fi: folosirea tezeului³⁴ drept combustibil, pavarea străzilor orașelor cu trunchi de copaci, legendele populare asemănătoare cu cea a meșterului Manole, înmormântarea în anumite regiuni a morților familiei în grădina din spatele casei, existența fraților de cruce și altele. Un studiu comparativ referitor

la sărbători ar putea fi și el plin de interes, prin punerea în lumină a asemănarilor și deosebirilor existente între două societăți de religie ortodoxă.

Revenind la obiectul studiului nostru, se impun câteva observații :

a) Elementele ce apropie satele românești de cele rusești descrise de Haxthausen sunt mai ales cele care pot fi regăsite și la alte populații europene în secolul al XIX-lea. Dintre acestea putem menționa : tehnicile defrișării prin incendiere, formele arhaice de agricultură itinerantă acompaniate de forme de proprietate temporară, sistemul economic și social al celor trei tarlale, rolul hotărâtor al obștii sătești, rolul precumpănitor al bătrânilor, deose-

birile dintre loturile cultivate, aflate în proprietate individuală (*terroir*), și cele devălmașe (*communaux*) și mai ales atât de importantul principiu al distribuirii egalitare a terenurilor.

b) Printre deosebirile cele mai evidente existente între satele românești și cele rusești se numără : alcătuirea familiei și sistemul de transmitere a proprietății. Acestea acordă un loc aparte satului devălmaș românesc în ansamblul populațiilor vecine, așa după cum existența grupului familial numit *tiaglo*, precum și permanenta schimbare a proprietăților caracterizează și totodată deosebesc satele rusești de alte sate europene.

Note

1. *Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga (Răspunsuri la întrebări de drept, adunate de la slavii de sud)*, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, colecția Zbornik sadašnjih pravnih običaj u južnih slovena, Fr. Župan (Albrecht și Fiedler), Zagreb, 1874 (traducere italiană parțială publicată de Paul H. Stahl și Massimo Guidetti (1979), *Le Radici dell'Europa. Il dibattito ottocentesco su comunità di villaggio e familiari*. Milano : Jaca Book, 59-73.
2. Zezi și Mușlea și Birlea (1970), Studiul obiceiurilor juridice realizat cu ajutorul chestionarelor s-a impus și în Rusia, unde au fost tipărite mai multe culegeri. În această privință se poate consulta studiul lui Bogišić (1879).
3. În încercarea de configurare a unui caracter național, romantismul german și-a căutat, într-o primă fază, sursele de inspirație în Evul Mediu și Renaștere, distanțându-se astfel de clasici, cărora le reproșa ancorarea în Antichitate. Constatându-se însă că operele literare din aceste epoci istorice nu erau reprezentative pentru marea masă a populației, ci erau în realitate creația cercului restrâns al claselor privilegiate, a doua generație de romantici și-au reorientat atenția spre creația populară. Primii romantici ce au procedat la adunarea poeziilor populare, în speranța de a găsi în ele sursele germanității, au fost Clément Brentano și Achim d'Arnim. Conducători ai așa-numitului „Grup de la Heidelberg”, ei își propuneau împropiata limbii și literaturii germane cu ajutorul surselor populare (Bossert, 1928, 617-618). Activitatea lor de culegere și publicare a creațiilor populare nu a fost însă sistematică și nici riguroasă. Printre creațiile ce ar fi trebuit să aibă un *caracter popular* au fost incluse și poezii ale unor poeți cunoscuți din secolele XVI-XVII, iar editorii nu s-au sfiit să intervină asupra textelor originale (Bandet, 1997, 132). Frații Jacob și Wilhelm Grimm sunt cei care vor continua opera de reconstituire a creației populare germane începută de Brentano și d'Arnim, cu o rigoare și o perseverență nemaîntâlnite până atunci.
4. Franz Ludwig Maria August freiherr von Haxthausen-Abbenburg (n. 3.02.1792, Bökendorf – d. 31.12.1866, Hanovra).
5. *Über die Agrarverfassung in den Fürstenthümern Paderborn und Covery und deren Conflict in der gegenwärtigen Zeit (Organizarea agrară în provinciile Paderborn și Covery și conflictele lor actuale)*, Berlin, 1829.
6. Frederick Wilhelm al IV-lea (1795-1861), fiul cel mare al împăratului Frederick Wilhelm al III-lea al Prusiei, îi succedează acestuia, domnind între 1840 și 1861.

7. Fiu al lui Paul I, Nicolae I Pavlovici Romanov (1796-1855) domnește ca țar al Rusiei și rege al Poloniei între 1825 și 1855, urmând la tron fratelui său mai mare, Alexandru I. Căsătorit în 1817 cu Charlotte a Prusiei (numită după căsătorie Alexandra Feodorovna), devine cumnatul viitorului împărat al Prusiei, Frederick Wilhelm al IV-lea, fostul protector al lui Haxthausen – situație ce este posibil să fi jucat și ea în favoarea acestuia din urmă. Despre viața și activitatea lui Nicolae I, vezi Grunwald (1946) și Riasanovsky (1961).
8. Pe numele său adevărat Pavel Dimitrievici Kisseliiov.
9. Despre funcțiile cu care a fost investit și activitatea desfășurată de Pavel D. Kisseleff în Rusia, în acest context, vezi Grunwald (1946, 179-182) și Riasanovsky (1961, 209-212).
10. Despre Kisseleff, Haxthausen (1847, vol.I, 109) notează faptul că acesta dorea menținerea obștii sătești și asigurarea posibilității acesteia de a se guverna singura, din convingerea că astfel se vor asigura nu numai libertatea individuală, ci și ordinea internă în țară.
11. Traducerea engleză va fi publicată între 1854 și 1855. În redactarea prezentului articol a fost folosită varianta franceză a textului, la care se va face în continuare referire.
12. Pentru o prezentare a modului în care *mir-ul* rusesc a fost „folosit” în favoarea unei doctrine politice sau a alteia în Franța, vezi Ezequiel Adamovsky, Russia as a Space of Hope: Nineteenth-Century French Challenges to the Liberal Image of Russia, în *European History Quarterly*, Londra, vol. 33, 4, 2003, 411-449 și de același autor „Russia as the land of communism in the nineteenth century, în *Cahiers du monde russe*, Paris, tom 45, 3-4, iulie-decembrie 2004, 497-519.
13. Din scrisoarea adresată la 7 decembrie 1853 contelui de Circourt, în Beaumont (1860). Tot despre aceeași lucrare a lui Haxthausen, Alexis de Tocqueville scrie, la 3 noiembrie 1853, politicianului liberal Gustave de Beaumont: „Această carte merită o atenție deosebită din partea tuturor, în special din partea dumneavoastră, deoarece, deși plictisitoare de moarte, este extrem de instructivă și totodată pune bine în lumină Slavii” (237).
14. Anatole Leroy-Beaulieu, *L'empire des tsars et les Russe*, vol. I: *Le Pays et les habitants*, tipărit în 1881, vol. II: *Les Institutions*, în 1882, vol. III: *La Religion*, în 1889 (Paris: Hachette). Vezi în mod deosebit ediția franceză din 1990, cu o excelentă introducere de Marc Raeff, pe care o vom folosi în continuare.
15. Opoziția existentă între cele două straturi ale societății rusești este remarcată câțiva ani mai târziu și de Anatole Leroy-Beaulieu, care consemnează: „Pătura superficială, clasele superioare au fost singurele care s-au impregnat de moravuri și idei occidentale: fondul, masa poporului, a rămas de nepătruns. Cum unii continuau să rămână ruși, în timp ce ceilalți deveneau germani sau francezi, Rusia s-a trezit împărțită în două popoare separate prin limbă și obiceiuri, incapabile a se înțelege. Marile orașe și locuințele nobiliare erau în mijlocul satelor precum niște colonii străine. Pentru marea parte a națiunii, graba cu care clasele conducătoare se repeziseră spre Occident a devenit chiar o cauză a înapoierii. Găsindu-se cu mult prea în urma stăpânilor săi pentru a-i mai putea urma, poporul a fost lăsat în drum și abandonat barbariei sale. Acest rău social se regăsea și în politică. Fără armonie între ele, instituțiile erau în dezacord cu țara; importate din străinătate și fără rădăcini în pământ, ele erau adeseori transplantate înainte ca aceasta să fie pregătită a le primi. (...) Toată organizarea guvernamentală era exterioară și străină poporului. Cele mai multe legi erau exotice, asemănătoare unor veșminte de împrumut, nepotrivite nici cu măsura, nici cu obișnuințele națiunii”. (1990, 204-205)
16. Deși subliniază distincția existentă între comunitatea sătească rusească, *mir-ul*, și conceptul *commune* din limba franceză, în versiunea franceză a textului lui Haxthausen, acesta din urmă este în mod frecvent utilizat în desemnarea deopotrivă a obștei, a satului sau a comunității sătești. Din acest motiv, în traducerea realizată după această versiune, am ales să înlocuim conceptul *commune* cu *obște*, *comunitate* sau *sat*, în funcție de contextul în care se regăsește.
17. Anatole Leroy-Beaulieu surprinde și el legătura dintre familia patriarhală rusească și *mir*: „Obștea pare a se trage din familie; una pare a fi făcută după modelul celeilalte. Obștea rusească poate astfel fi privită ca o familie lărgită, în care pământul rămâne proprietatea

- colectivă a comunității, fiecare bărbat sau fiecare gospodărie primind spre exploatare o parte egală” (1990, 357).
18. La mai bine de trei decenii după apariția studiului lui Haxthausen, Anatole Leroy-Beaulieu va duce mai departe explicația acestuia, punând *spiritul de sociabilitate* al rușilor pe seama climatului aspru în care trăiesc: „Sufletul rus este melancolic. Dacă plictisul incurabil, ipohondria sau spleenul britanic sunt mai rare decât în Anglia, aceasta se explică prin faptul că, fiind mai aspru, climatul este cu mult mai puțin umid și mai puțin înnorat, dar poate și prin faptul că tristețea rusului este învăluită sau înlăturată de sociabilitatea sa, una din calitățile cele mai generale ale slavilor, una din acelea pe care încătușarea iernii cu lungile sale nopți a contribuit cel mai mult la a o dezvolta” (1990, 121).
 19. În 2004 am vizitat câteva vechi sate bulgare în care alcătuirea caselor stătea mărturie pentru familiile ce le locuiseră altădată, familii de tip extins. În 2005 am regăsit aceleași tipuri de case în cartierul turcesc al Salonicului, expresie a aceleiași forme de familie.
 20. Despre teoria eroului eponim și controversata problemă a caracterului „familiar” al satelor devălmașe românești, vezi Stahl (1998), vol. I (*Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*), capitolul IV: „Teoria greșită a eroului eponim, fondator de sate”, 46-62 și vol. II (*Structura internă a satelor devălmașe libere*), 97-100.
 21. Exemplul cel mai elocvent este cel al legendei de întemeiere a Țării Vrancei de către Baba Vrâncioaia și cei șapte fii ai săi (vezi Stahl, 2000a și 2002).
 22. Un exemplu de proverb care face referire la această idee: *Muiera, pământul cel mai roditor, dar fără udătură nimic rodesce* (Zanne, 1900, 361, proverb nr. 7571).
 23. O descriere aproape identică a familiei ruse o găsim și la Leroy-Beaulieu (1990, 361-362).
 24. Fiecare gospodărie trebuia să furnizeze soldați în armata austriacă, de la această obligație fiind scutiți numai capii de familie. În cazul în care fiecare fiu și-ar fi întemeiat propria gospodărie după căsătorie, numărul soldaților s-ar fi diminuat drastic (vezi Marchiescu, 1941).
 25. Maxim Kovalevski, unul dintre cei mai însemnați sociologi ai Rusiei, publică în lucrarea sa intitulată *Modern Customs and Ancient Laws of Russia* (1891) un temeinic studiu referitor la familia rurală în capitolul „The State of the Modern Russian Family, and Particularly that of the Joint or Household Community of Great Russia” (32-68).
 26. Diferențele de sens existente în cazul celor două cuvinte în limba română se datorează, conform unei ipoteze, originii lor diferite. Potrivit acesteia, *bătrân*, provenit din latinul *veteranus*, nume dat foștilor soldați din armata romană stabiliți în Dacia, păstrează într-o oarecare măsură ideea de încredere atribuită acestuia cu secole în urmă, datorită funcției sale de fost funcționar al Imperiului, dar și renumelui de bun cunoscător al legilor acestuia. Pentru mai multe informații legate de funcția și rolul „bătrânilor” la români și la alte popoare din sud-estul european, vezi Paul H. Stahl (2004 și 1989).
 27. Menționând și el existența grupului numit *tiaglo*, Anatole Leroy-Beaulieu (1990, 378, n. 2) îl definește în felul următor: „Cuvântul *tiaglo* semnifică o sarcină, o redevanță sau o contribuție și, ca urmare, înșiși oamenii ce datorează această redevanță. Pe vremea servajului, prin acest termen se indica unitatea de muncă ce trebuia acordată de fiecare familie sau gospodărie boierului, adică un bărbat și o femeie și un cal. Astăzi, cel mai adesea se înțelege prin *tiaglo* orice cuplu căsătorit; dar sensul acestei expresii se schimbă de la o localitate la alta. La fel, și împărțirile făcute pe baza acestui tip cunosc o multitudine de variante”.
 28. Opoziția manifestată de țărani ruși față de împărțirea capitalului gospodăriei, așa-numita „împărțeață neagră”, este menționată și de Anatole Leroy-Beaulieu (1990, 362), care adaugă însă faptul că acest sentiment are tendința să dispară odată cu pătrunderea individualismului.
 29. Anatole Leroy-Beaulieu (1900, 387-397) ilustrează relativitatea sistemului egalitar de împărțire a pământului, arătând cum acesta poate varia de la o zonă la alta, de la un sat la altul, de la o familie la alta în funcție de puterea de muncă a acesteia.
 30. Anatole Leroy-Beaulieu (1990, 380-381) atrage atenția asupra neajunsurilor împărțirii periodice a pământului: „Consecințele fatale ale frecventelor repartiții ale pământului nici

nu mai trebuiesc indicate. Țăranul, deținător al unui lot de pământ pe care știe că nu îl va păstra, nu se atașează de acesta și nu încearcă decât să obțină un produs imediat, fără a se îngrijora pentru ziua de mâine. El păstrează toate îngrijirile și prevederile pentru micul său loc îngrădit (*usadba*), de pe lângă izba sa, care nu este supus împărțirii periodice (...). Împotriva acestui rău exista în trecut un remediu, sau cel puțin un paliativ : pământurile epuizate erau abandonate pentru alte pământuri noi, uneori neatinsse de plug ; astăzi, creșterea populației și extinderea culturilor fac recurgerea la acest mijloc din ce în ce mai dificilă și din ce în ce mai puțin eficientă”. La aceasta se adaugă și faptul că o gospodărie sau un țăran ajunge adeseori în situația de a deține mai multe loturi, îndepărtate unele de altele și adeseori la mare distanță de sat, ceea ce duce la pierdere de timp și de energie și, în ultimă instanță, la abandonarea unora dintre locurile ce le revin. În situația în care loturile nu au ieșire la drum sau sunt prea înguste pentru a putea fi ușor cultivate, proprietarii lor temporari sunt nevoiți să se pună de comun acord în vederea exploatării – ceea ce duce la o formă asemănătoare *flurzwang*-ului german (Leroy-Beaulieu, 385-386).

31. Vezi și Stoicescu (1971).

32. Pentru acest tip de proprietate temporară asupra pământului, vezi Stahl (1998, 166-179).

33. O descriere amănunțită a satelor rusești funcționând în sistemul celor trei tarlale poate fi găsită în Confino (1969).

34. Tezecul este numele dat unui amestec de balebă și paie, care, după ce este uscat la soare sub forma unor cărămizi, este folosit drept combustibil pentru foc.

Bibliografie

Adamovsky, Ezequiel. (2003). Russia as a Space of Hope : Nineteenth-Century French Challenges to the Liberal Image of Russia. *European History Quarterly*. Londra, vol. 33, 4, 411-449.

Adamovsky, Ezequiel. (2004). Russia as the Land of Communism in the Nineteenth Century. *Cahiers du monde russe*. Paris, tom 45, 3-4, iulie-decembrie, 497-519.

Bandet, Jean-Louis. (1997). *Histoire de la littérature allemande*. Paris : Presses Universitaires de France.

Beaumont, Gustave de. (1860). *Œuvre et correspondance inédites d'Alexis de Tocqueville*. Paris : Michel Lévy Frères Libraires-Éditeurs, vol. II.

Bogišić, Baltasar. (1874). *Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga (Răspunsuri la întrebări de drept, adunate de la slavii de sud)*. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, colecția Zbornik sadašnjih pravnih obiçaja u južnih slovena. Zagreb : Fr. Župan (Albrecht și Fiedler).

Bogišić, Baltasar. (1879). *Aperçu des travaux sur le droit coutumier en Russie*. Paris : Larose.

Bömer, Aloys și Leunenschloss, Otto (ed.). (1930). *Westfälische Lebensbilder (Scene de viață din Westfalia)*. Historischen Kommission des Provinzialinstituts für westfälische Landes- und Volkskunde, Aschendorff, Münster, vol. 1 (în total, 11 volume publicate între 1930 și 1975) (după World Biographical Information System, Deutsches Biographisches Archiv, II serie, f. 119-150).

Bossert, Adolphe. (1928, ed. I : 1901). *Histoire de la littérature allemande*. Paris : Hachette.

Confino, Michael. (1969). *Systèmes agraires et progrès agricole. L'assolement triennal en Russie aux XVIII-XIX siècles. Étude d'économie et de sociologie rurales*. Paris, La Haye : Mouton et Co.

Costaforu, Xenia și Stahl, Henri H. (1932). Caracterul devălmaș al familiei nerejane. *Arhiva pentru știința și reforma socială. Organ al Institutului Social Român*. București : Editura Institutului Social Român, anul X, 1-4, 447-462.

Costaforu, Xenia. (1945). *Cercetarea monografică a familiei. Contribuții metodologice*. București : Institutul Social Român.

Custine, Astolph de. (1843). *La Russie en 1839*. Paris : Amyot.

Dennison, T.K. și Carus, A.W. (2003). The Invention of the Russian Rural Commune : Haxthausen and the Evidence. *The Historical Journal*. Londra, vol. 46, 3, 563-566.

- Eliade, Pompiliu. (1896). *De l'Influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines, étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*. Paris: Leroux (trad. rom: 1982). *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*. București: Editura Univers.
- Elster, Ludwig; Weber, Adolf și Wieser, Friedrich (ed.). (1923). *Handwörterbuch der Staatswissenschaften (Dicționar al științelor politice)*. Jena: Fischer. Vol. 5 (în total 8 volume publicate între 1923 și 1929) (după World Biographical Information System, Deutsches Biographisches Archiv, II serie, f. 117-118).
- Embacher, Friedrich. (1882). *Lexikon der Reisen und Entdeckungen (Lexiconul călătoriilor și descoperirilor)*, vol. I – *Die Forschungsreisenden aller Zeiten und Länder (Călătoriile științifice din toate timpurile și din toate țările)*. Bibliographisches Institut, Leipzig (după World Biographical Information System, Deutsches Biographisches Archiv, I serie, f. 338).
- Giurescu, Constantin C. (1973). *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV-începutul secolului XIX*. București: Editura Științifică.
- Grimm, Jacob. (1828). *Deutsche Rechtsalterthümer*. Göttingen: Dieterich.
- Grunwald, Constantin de. (1946). *La vie de Nicolas Ier*. Paris: Clamann-Lévy Editeurs.
- Hașdeu, Bogdan-Petriceicu. (1878). *Obiceiele juridice ale poporului român. Programa*. București: Tipografia Societății Academice Române.
- Haxthausen, August von. (1847-1853). *Études sur la situation intérieure, la vie nationale et les institutions rurales de la Russie*. Hanovra: Hahn'schen Hausbuchhandlung, vol. I-II. Berlin: B.Behr's Buchhandlung, vol. III.
- Kosch, Wilhelm. (1933). *Das katholische Deutschland: biographisch-bibliographisches Lexikon (Germania catolică. Lexicon biobibliografic)*. Augsburg: Haas & Grabherr. Vol. I, (în total 3 volume publicate între 1933 și 1938) (după World Biographical Information System, Deutsches Biographisches Archiv, II serie, f. 151-152).
- Kovalevski, Maxim. (1891). *Modern Customs and Ancient Laws of Russia*. Londra: David Nutt.
- Laveleye, Emile de. (1874). *De la propriété et de ses formes primitives*. Paris: F. Alcan.
- Leroy-Beaulieu, Anatole. (1990). *L'empire des tsars et les Russes*. Paris: Editions Robert Laffont.
- Marchiescu, Antoniu. (1941). *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*. Caransebeș: Tiparul Tipografiei Diecezane Caransebeș.
- Mușlea, Ion și Bîrlea, Ovidiu. (1970). *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hașdeu*. București: Editura Minerva.
- Pamfile, Tudor. (1913). *Agricultura la români. Studiu etnografic cu un adaus despre măsurătoarea pământului și glosar*. București: Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea și Librăria Națională; Leipzig: Otto Harrassowitz; Viena: Gerold & Comp.
- Riasanovsky, Nicholas V. (1961, ed. I: 1959). *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855*. Berkely, Los Angeles: University of California Press.
- Stahl, Henri H. (1998, ed. I: 1958). *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. București: Editura Cartea Românească. Vol. I-III.
- Stahl, Paul H. (1978). The Domestic Group in the Traditional Balkan Societies. *Zeitschrift für Balkanologie*. Berlin, vol. XIV, 184-199.
- Stahl, Paul H. (1989). La fonction de 'vieillard'. Quelques exemples de l'Europe orientale. Instituto Nacional de Investigação Científica, Centro de Estudos de Etnologia, Lisabona, *Estudos em homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira*, 791-802.
- Stahl, Paul H. (1991). Maison et groupe domestique étendu. Exemples européens. În Aristoteleio Panepistimo Thessalonikis, Politehniki Scholi, Tmima Arhitektonon, *Armos Timitikos Tomos* (volum omagial N.K. Moutsopoulos), vol. III, Salonic, 1667-1697.
- Stahl, Paul H. (2000a). Les sept lignages. Structures sociales archaïques et modèles numériques. *Études et documents balkaniques et méditerranéens*. Paris, vol. 22, 25-34.
- Stahl, Paul H. (2000b). *Triburi și sate din sud-estul Europei*. București: Editura Paideia.

- Stahl, Paul H. (2004). L'évolution des sociétés d'Europe Orientale et Occidentale à travers les concepts de 'veteranus' et de 'vicinus'. Lucrare prezentată în cadrul colocviului internațional *La latinité en question* (Paris, 16-19 martie 2004), Institut des Hautes Études de l'Amérique Latine et l'Union Latine, Paris, 323-332.
- Stahl, Paul H. (ed.). (2002). *Cum s-a stins Țara Vrancei*. București: Editura Paideia.
- Stahl, Paul H. și Guidetti, Massimo. (1979). *Le Radici dell'Europa. Il dibattito ottocentesco su comunità di villaggio e familiari*. Milano: Jaca Book.
- Stahl, Paul H. și Petrescu, Paul. (2004). *Oameni și case de pe Valea Moldovei (1928-1953)*. București: Editura Paideia.
- Starr, Frederick S. (1968). August von Haxthausen and Russia. *The Slavonic and East European Review*. Londra, vol. XLVI, nr. 107, iulie, 462-478.
- Stoicescu, Nicolae. (1971). *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*. București: Editura Științifică.
- Stoyanoff-Odoy, Martina. (1991). *Die Grossfürstin Helene von Russland und August von Haxthausen. Zwei konservative Reformer im Zeitalter der russischen Bauernbefreiung (Principesa Elena a Rusiei și August von Haxthausen, doi reformatori conservatori din vremea dezrobirii țăranilor ruși)*. Wiesbaden: O. Harassowitz (teză susținută la Universitatea din München, 1988).
- Veress, Andrei. (1928-1929). *Pictorul Barabas și românii (cu însemnările sale din 1833 despre viața bucureșteană)*. În *Academia Română - Memoriile Secțiunii Literare*, București, seria III, tomul IV, 357-390.
- Wienstein, Friedrich. (1899). *Lexikon der katholischen deutschen Dichter: vom Ausgange des Mittelalters bis zur Gegenwart (Lexiconul poezilor germani de religie catolică de la sfârșitul Evului Mediu și până în prezent)*. Hamm: Breer & Thiemann (după World Biographical Information System, Deutsches Biographisches Archiv, I serie, f. 339).
- Zanne, Iuliu A. (1900). *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*. București: Editura Librăriei Socecu, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu. Vol. VIII.
- *** (1828). *Deutsche Rechtsalterthümer*. Dieterich: Göttingen.

Abstract

Franz Ludwig Maria August freiherr von Haxthausen-Abbenburg, an westphalian nobleman, started a journey throughout Russia in 1843, at the invitation of the Tsar, with the intention of studying the situation of the peasantry. In the work published as a conclusion of his journey, Haxthausen made a description of the Russian rural commune (the "Mir") with special references to the structure of the Russian family, the composition of the household, the system of property, with its collective and individual ownership of the land. His observations have remained a reference point in the rural life studying, especially in what later will be called rural sociology. Comparing these informations with those concerning the Romanian rural commune, there can be observed some resemblances but also some differences between these two types of village. Thus, resembling elements can be found especially in what concerns the agrarian techniques. Other elements, like those concerning the family structure, distinguish the Russian rural society, in which the extended family dominates, from the Romanian one, in which, with rare exceptions, the family composed only by one married couple dominates.